

УДК 159.94/95:37

Помиткін Е.О.
м. Київ

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Аналізується поняття духовної культури особистості, витоки та психологічний зміст, виокремлюється її емоційно-почуттєва складова. Подано авторську анкету для виявлення особливостей розвиненості емоційного компоненту духовної культури педагогів та наведено результати її впровадження. Аналізуються типові фрази вчителя, які активізують позитивні та негативні духовно-моральні емоційно-почуттєві стани учнів.

Ключові слова: духовна культура особистості, педагогічні працівники, емоційний компонент духовної культури, емоційно-почуттєві стани учнів.

У часи панування бездуховності, ціннісної дезорієнтації вимоги до педагога, його особистості, духовної культури не зменшуються, а неухильно зростають. Від сучасного вчителя всі очікують дива: виховання такого покоління, яке б зробило наше життя кращим. При цьому ставлення до учителя, престиж педагогічної діяльності стають предметом уваги лише на словах та в декларативних документах. Саме тому психологічний портрет талановитого вчителя, який залишається в школі, незважаючи на низький професійний статус і матеріальну скруту, схожий за своїм змістом на портрет духовного подвижника. Зважаючи на вищенаведені думки, замість посилення контролю за діяльністю, що виражається в збільшенні нормативних документів, які доводиться опрацьовувати педагогу, необхідною є науково-методична допомога в процесі особистісно-професійного розвитку, зокрема, розвитку духовної культури вчителя.

Поняття культури сходиться до античних часів. Спочатку культурною вважалася людина, яка знала, як обробляти землю. Надалі від обробки землі людина підноситься до обробки власного розуму. Показовою в цьому є біблійська притча про двох братів – Каїна, який обробляв землю (спрямованість на матеріальні цінності) та Авеля, який доглядав овець (спостерігав за думками).

Далі культура сходиться до культу (шанування бога). У подальшому розвитку культура пов'язується з окультизмом, таємним, непізнаним, а тому розвиток культури ототожнюється саме з освітою. На сьогодні культура людини у сприйнятті багатьох асоціюється з інтелігентністю, етичною поведінкою, розвиненими естетичними нахилами особистості тощо.

Духовна культура як елемент духовного життя включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій, а також мову. Вона створюється діяльністю і спрямована на перетворення суспільного буття; це не тільки форма свідомості, а й соціальної активності. Наявність такої культури свідчить про здатність особистості до сприйняття позитивного, прогресивного, благого в суспільному бутті, до його поширення і творення у відповідності зі своїми можливостями, а також вказує на готовність людини до самовіддачі, саморозвитку, духовного перетворення суспільства.

Спираючись на розуміння загальної, професійної та духовної культури у роботах В.С.Біблера, О.О.Бодальова, В.М.Гриньової, І.А.Зязюна, Т.В.Іванової, Я.Л.Коломінського, Л.С.Колмогорової, А.Коля, М.Коула, В.Г.Кременя, О.І.Моткова, Д.Мацумото, Н.Г.Ничкало, Г.Л.Лотилика, О.В.Проскури, В.А.Семиченко, С.Скрибнера, О.С.Созонюк, Л.В.Сохань, І.М.Цимбалюка Н.В.Чепелевої та ін. можемо констатувати, що духовна культура - це результат духовної діяльності, і саме духовна культура пробуджує, підтримує і розвиває в людині особистість. Тому духовна культура не тотожна "начитаності" або "освіченості", і ніякі знання самі по собі не можуть зробити людину особистістю, здатною до свідомих і відповідальних вчинків.

Матеріальна і духовна культура існують в тісній єдності. Людські думки, емоції, якості, риси зумовлюють поведінку та діяльність особистості, а отже матеріальне є реалізацією духовного. Діяльність у сфері культури передбачає певну роботу з духовним світом особистості – ідеалами, смислами, цінностями, переконаннями, поглядами тощо.

Духовна культура педагога характеризується детермінацією поведінки та професійної діяльності особистісними ідеалами, смислами та цінностями Краси, Добра та Істини (вищих естетичних, етичних і пізнавальних категорій). Розвитку духовної культури сприяє створення у суспільстві умов для свободи людей, реалізації їх творчих можливостей, підкреслення самоцінності індивідуальності кожного.

У широкому розумінні освіта – це не практика «натаскування» учнів з різних дисциплін, а процес розвитку особистості: її духовного світу (ідеалів, смислів, цінностей), характеру, інтелекту тощо. Погляд з цієї позиції розкриває перед педагогом величезні можливості взаємодії з учнем.

Особливо важливою для успішності означеної взаємодії є емоційно-почуттєва складова. Не секрет, що пригадуючи роки навчання, ми можемо розповісти не окремі факти, формули та відомості, а найбільш емоційні епізоди шкільного та студентського життя: спілкування з педагогами та однолітками, кумедні випадки на уроках, переживання перед екзаменами, маленькі перемоги та поразки, які видавалися такими значущими. Позитивні чи негативні емоції у поєднанні з інтелектуальними процесами (увагою, сприйняттям, мисленням, пам'яттю та уявою) надають цінності та смислу подіям нашого життя.

Слід зазначити, що важлива роль емоцій і почуттів підкреслювалася як стародавніми мислителями (Геракліт, Марк Аврелій, Платон, Піфагор, та ін.), так і сучасними філософами, психологами та педагогами (У.Джеймс, К.Ізард, В.П.Зінченко, І.А.Зязюн, В.А.Татенко та ін.). Позитивні емоції радості, щастя, а також і негативні (образ, гнів) в усі часи ставали предметом вивчення людини в її цілісності.

«Я побачив, що немає більше блага, ніж радіти своїм справам...» - каже мудрий цар Соломон [8, с.101].

«В одному шукай радості та заспокоєння: в тому, щоб від однієї загальнокорисної справи переходити до іншої» - підтримує цю думку Марк Аврелій [4, с.43].

«Зроблена справа радує, але не задовольняє. Завжди здається, що потрібно було зробити більше» - неначе крізь віки дискутує з ними Л.М.Толстой та підтримує цінність позитивних почуттів: «Життя повинно і може бути нескінченою радістю» [9, с.186].

У стародавній філософській літературі знаходимо чимало порад щодо керування власними емоційними станами:

«Не женися за щастям: воно завжди знаходиться в тобі самому» - попереджає Піфагор[8, с.186].

«Найкращий спосіб захиститися від образи – не наслідувати того, хто ображає – радить Марк Аврелій [4, с.43].

«З гнівом боротися важко: за все, що він хоче, платиш життям» - застерігає Геракліт Ефесьський [8, с.58].

Здавалося б, за багато століть, протягом яких людство вивчає власний емоційний світ, воно мало б досягнути певної емоційної досконалості, однак сучасна людина й досі залишається, нерідко, безпорадною перед хвилями емоцій, почуттів та настроїв. За сучасними психологічними уявленнями емоції – «це особливий клас психічних процесів і станів (людини та тварин), пов'язаних з інстинктами, потребами, мотивами та відображуючих у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху та ін.) значущі діючі на індивіда явища і ситуації для забезпечення його життєдіяльності. Емоції слугують одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки, які спрямовані на задоволення актуальних потреб» [1, с.760].

Вищим продуктом розвитку емоцій вважають почуття. Так, короткочасна емоція подиву може трансформуватися у почуття зацікавленості, а надалі – у

стійкий інтерес. Емоції людини можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими і конфлікт між ними, як правило, є причиною неврозів.

Педагог з високим рівнем духовної культури має розвинену здатність контролювати власні емоційні стани та допомагає в цьому процесі учням, емоційно позитивно впливає на вихованців, залучаючи їх до вищих людських емоцій і переживань.

Для виявлення особливостей розвиненості емоційного компоненту духовної культури педагогів нами була розроблена спеціальна анкета, яка містила такі запитання:

1. Скільки емоцій Ви проявляєте, як правило, у процесі взаємодії з учнями?
2. Перелічіть, будь-ласка, їх у порядку частоти проявів.
3. Які емоції Ви активізуєте в учнів у процесі навчання?
4. Якими засобами Ви це робите?
5. Яким чином Ви керуєте власними емоційно-почуттєвими станами?
6. Як Ви керуєте емоційно-почуттєвими станами учнів?
7. Які фрази Ви найчастіше використовуєте на уроці?

Обробка результатів анкетування показала, передусім, незначну обізнаність педагогів з власною емоційною сферою. Більшість з них назвало 5-6 емоцій та почуттів, які проявлялися ними на уроці. Найтиповіші - спокій, зосередженість, доброзичливість.

Серед емоцій і почуттів, які вчителі намагалися активувати у школярів, були почуття відповідальності, стан зосередженості, іноді – радість і сором.

Основним засобом впливу було визначено слово вчителя і набагато рідше – особистий приклад. Відповідаючи на запитання №5 та №6, педагоги зазнали найбільших труднощів. Лише деякі з них зазначили, що використовують фізичні та дихальні вправи, методи інтелектуалізації та усвідомлення емоцій тощо.

Використовуючи наведені в анкетах типові фрази вчителя, ми розподілили їх на ті, які активізують позитивні та негативні емоційно-почуттєві стани (табл. 1 і табл. 2).

Ознайомлення педагогів з впливом типових педагогічних фраз на емоційні стани учнів відкриває можливості психологічно грамотно будувати взаємодію з дітьми. Слід зазначити, що незнання власного внутрішнього світу є причиною низької здатності до керування емоційно-почуттєвими станами та невміння передавати свої емоційні стани іншим, створювати та підтримувати певну емоційну атмосферу в колективі. Відповідні здатності та вміння є важливими саме у професії педагога, який організовує взаємодію учнів, студентів.

Таблиця 1.

**Приклад активізації позитивних інтелектуально-творчих
емоційно-почуттєвих станів учнів**

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
Добрий день, діти.	Врівноваженість, спокій
Сьогоднішня тема є незвичайною.	Здивування
Можливо, ми разом зможемо віднайти ще не відкриті закономірності?	Сумнів
Чи замислювалися ви над тим. . .	Інтерес
Я вірю, що разом ми зможемо. . .	Ентузіазм
Спробуйте мислити глибше, відкиньте все звичне, подолайте стереотипи!	Зосередженість
Ми стоїмо на порозі відкриття! Кожна ваша відповідь наближає нас до істини!	Передчуття
Ось вона, потрібна нам думка (результат)! Це саме те, що ми шукали!	Осяяння, інсайт
Тепер ми це знаємо і можемо використовувати!	Впевненість
Які ви молодці! Ваш клас унікальний!	Натхнення

Для покращення обізнаності педагогічних працівників з емоційно-почуттєвими станами особистості було розроблено перелік найбільш розповсюджених емоцій і почуттів, що подані в табл.3.

Таблиця 2.

**Приклад активізації негативних духовно-моральних
емоційно-почуттєвих станів учнів**

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
А, це знову ваш клас...	Неприязнь
Чому всі проблеми пов'язані з вашим класом?	Тривога
Можливо, ви не дуже стараєтесь?	Провина
Ми вивчаємо дуже прості теми, які ви ніяк не можете зрозуміти...	Сором
Мені, звичайно, байдуже...	Нехтування
Чи це клас у вас такий... Не знаю...	Прийиження
Хоч зі школи тікай...	Зловтіха
Дивіться, як я легко це роблю, а ви...	Заздрість
Але нічого, скоро іспити... Поклали зошити на край парти!	Страх
Сідай, два. Хочу завтра побачити твоїх батьків. Готуйся...	Самотність

Таблиця 3.

Перелік типових емоційно-почуттєвих станів особистості

1. Азарт	46. Горе	91. Зневага	135. Обожнення	180. Розчарування
2. Активність	47. Гумор	92. Зніяковілість	136. Образа	181. Розчулення
3. Апатія	48. Дисгармонія	93. Зосередженість	137. Обурення	182. Самотність
4. Безпека	49. Дисонанс	94. Зневіра	138. Огида	183. Сарказм
5. Безтурботність	50. Доброзичливість	95. Інсайт	139. Острах	184. Свобода
6. Бадьорість	51. Доброта	96. Інтерес	140. Осяяння	185. Святковість
7. Байдужість	52. Довіра	97. Іронія	141. Ошелешеність	186. Симпатія
8. Беззахисність	53. Допитливість	98. Краса	142. Патріотизм	187. Скорбота
9. Безпека	54. Досада	99. Лагідність	143. Перевага	188. Слава
10. Безпорадність	55. Дружба	100. Лінь	144. Передчуття	189. Смак
11. Безсилля	56. Ейфорія	100. Лукавство	145. Переляк	190. Сміх
12. Благоговіння	57. Екзальтація	101. Любов	146. Печаль	191. Смирненість
13. Благодапність	58. Екстаз	102. Лють	147. Пиха	192. Смуток
14. Благополуччя	59. Енергійність	103. Міра	148. Піднесення	193. Сором
15. Близькість	60. Ентузіазм	104. Милування	149. Підозрілість	194. Співчуття
16. Боль	61. Єдність	105. Милосердя	150. Підтримка	195. Співзвучність
17. Боязнь	62. Жорстокість	106. Надія	151. Плаксивість	196. Спокій
18. Буденність	63. Жага	107. Напруга	152. Повага	197. Справедливість
19. Вдячність	64. Жалість	108. Насолода	153. Подив	198. Сприйнятливість
20. Великодушність	65. Жаль	109. Настороженість	154. Подяка	199. Спустошеність
21. Велич	66. Жах	110. Натхнення	155. Покірність	200. Стомленість
22. Веселощі	67. Загроза	111. Небезпека	156. Поміркованість	201. Страждання
23. Відвага	68. Задоволеність	112. Невинність	157. Помста	202. Страх
24. Вдвергість	69. Заздрість	113. Незворушність	158. Порожнеча	203. Стурбованість
25. Відданість	70. Завзятість	114. Невдоволення	159. Потворство	204. Суєта
26. Відкритість	71. Закоханість	115. Невпевненість	160. Похмурість	205. Сум
27. Відповідальність	72. Занепокоєння	116. Недовіра	161. Почесті	206. Сумнів
28. Відраза	73. Завзяття	117. Незавершеність	162. Праота	207. Сум'яття
29. Відстороненість	74. Заклопотаність	118. Незадоволеність	163. Презирство	208. Суперництво
30. Відчай	75. Залежність	119. Незручність	164. Привітність	209. Супротив
31. Відчуженість	76. Засмучення	120. Ненависть	165. Прив'язаність	210. Схвильованість
32. Віра	77. Замішання	121. Необхідність	166. Пригніченість	211. Такт
33. Виключність	78. Засудження	122. Непотрібність	167. Приголомшеність	212. Теплоа
34. Влада	79. Захват	123. Неприязнь	168. Приниження	213. Тривога
35. Вознесеність	80. Захищеність	124. Несамовитість	169. Приреченість	214. Туга
36. Впевненість	81. Захоплення	125. Нетерпіння	170. Прихильність	215. Турбота
37. Врівноваженість	82. Заціпеніння	126. Неуважність	171. Провина	216. Умиротворення
38. Втома	83. Зацікавленість	127. Нехтування	172. Прозріння	217. Упередженість
39. Гармонія	84. Збентеження	128. Ніжність	173. Просвіплення	218. Урочистість
40. Героїзм	85. Збудження	129. Ніяковість	174. Протиріччя	219. Хвилювання
41. Гидливість	86. Зверхність	130. Низькість	175. Пустощі	220. Холодність
42. Гідність	87. Здивування	131. Ностальгія	176. Радість	221. Царственість
43. Гнів	88. Зібраність	132. Нудьга	177. Ревнощі	222. Цікавість
44. Голод	89. Злість	133. Обережність	178. Розгубленість	223. Цинізм
45. Гордість	90. Зловтіха	134. Обов'язок	179. Роздратування	224. Честь
				225. Щастя

До таблиці увійшли найбільш вживані характеристики, що описують афективну сферу особистості до яких можна вживати слово «емоція», «почуття», «особистісний стан».

Ознайомлення з наведеним переліком руйнує стереотипи щодо обмеженості емоційного реагування людини та розкриває перед педагогом перспективи розвитку мистецтва взаємодії з учнями, розширення власного репертуару педагогічних сценаріїв, а отже забезпечує розвиток професійної компетентності. Використовуючи наведений перелік, доцільно залучати педагогічний персонал до тренінгових вправ, спрямованих на розвиток здатності керування власними емоційно-почуттєвими станами, позитивного емоційного реагування, створення сприятливої емоційної атмосфери у взаємодії з учнями, коли і педагог, і вихованці переживають одні й ті ж самі почуття, що унеможлиблює емоційний дисонанс.

Література

1. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б.Г.Мещеряков, В.П.Зинченко. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-Еврознак, 2009. - С.760.
2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К.: МАУП, 2000. – 312 с.
3. Изард К.Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 2011. – 461 с.
4. Марк Аврелий. Наедине с собой. Размышления. Перевод с древнегреческого. – Киев-Черкасы. – 1993. – С.43.
5. Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. —288 с.
6. Психологія. Підручник для педагогічних ВУЗів. За ред. Г.С.Костюка. Вид-во «Радянська школа». - К.: 1968. – С.334.
7. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології: навч. посіб. / В.В. Рибалка / Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2006. – 529, [1] с.
8. Таранов П.С. Философия изнутри. Том 1. , М., «Острожье». – 1996. – С.186.

9. Толстой Л.Н. Круг чтения: Избранные, собранные и расположенные на каждый день Л.Толстым мысли многих писателей об истине, жизни и поведении. Т.1 . – М.: Политиздат, 1991. – С.186, 450.
10. *Фрейдджер, Р., Фейдимен Д.* Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен; [пер. с англ.]. – СПб.: Проим-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с.
11. *Фромм Э.* Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
12. *Юнг К. Г.* Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг; [пер. с нем.; пред. А. В. Брушлинского]. – М.: Издательская группа «Прогресс»–«Универс», 1994. – 336 с.

Відомості про автора

	Помиткін Едуард Олександрович
	доктор. психол. н., професор
	Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, завідувач відділу педагогічної психології і психології праці
	Україна 04060, м.Київ, вул. М.Берлінського – 9
	р.440-63-88 (дод. 125); д.592-55-65, моб.8097-684-92-91
	E-mail: ipppo@mail.kar.net